



(לזכר חיים הלל בן-ששון ז"ל (דברים בערב הזיכרון הי"ב לפטירתו

Author(s): מנחם שטרן ז"ל

Reviewed work(s):

Source: *Zion / ציון*, Vol. ט (תשמ"ט), (נד, חוברת ב), pp. 145-148

Published by: [Historical Society of Israel/](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70036102>

Accessed: 04/12/2011 12:06

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.



Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion /*.

<http://www.jstor.org>

לזכר חיים הלל בן־ששון ז"ל (דברים בערב הזיכרון הי"ב לפטירתו)*

מאת מנחם שטרן ז"ל

שתיים־עשרה שנה חלפו מיום פטירתו של חיים הלל, וזכינו בימים אלה להופעתו של ספר נכבד לזכרו, הכולל עשרים ותשעה מחקרים בתולדות ישראל בימי הביניים על היבטיהם השונים. ימי הביניים לא היוו תחום בלעדי בעיסוק המחקרי והאינטלקטואלי של בן־ששון, אולם ללא ספק עמדו במרכז התעניינותו במשך רוב ימי חייו.

לא פה המקום להעריך את תרומתו העצומה כהיסטוריון כולל של תולדות ישראל, כחוקרן של בעיות מיוחדות שנחשבו בעיניו כראשונות במעלה להבנת ההיסטוריה היהודית, וכאחד המעוררים הגדולים ביותר שהיו בדורנו לעיון מעמיק ולהבנה בתהליכים של תולדות ישראל. היקף קריאתו שהיה עצום וסקרנותו האינטלקטואלית שלא ידעה גבול היו לשם דבר, והיה בהן כדי להדהים את גדולי המלומדים. הם אף חרגו הרבה מעבר לידע ההיסטוריה – הכללי והיהודי כאחד. אך כבר בשיחות אקראי ניתן היה להיווכח, שהערותיו הלבדניות והמקוריות, יותר משהיו מכוונות להפגין למדנות ולהאיר פרט זה או אחר מבחינה עובדתית, היה בהן כדי לזרוע אור חדש על משמעותן של העובדות ולשלבן בהתפתחות כוללת ובסולם הערכים החשובים בעיניו.

כבר בילדותו ספג את האווירה של ישיבות ליטא, גדל בעולם של פולין היהודית שבין שתי מלחמות העולם והזדהה הזדהות מלאה עם החזון וההגשמה הציוניים. אך הזדהות זו הוא ביסס, בניגוד לחלק ממגשימי הציונות, על זיקה הדוקה לעבר היהודי כולו, מבלי לדלג באופן מלאכותי על חלקים עיקריים ומהותיים של ההיסטוריה היהודית. נאמן לאידיאולוגיה הציונית היה הוא באותו זמן עצמו הומניסט בכל רמ"ח אבריו. במחקריו הספציפיים היה לו עניין מיוחד בחקר התודעה העצמית היהודית, או במה שהוא אהב לכנות כמחשבה החברתית היהודית, וכן בקהילה ובמוסדותיה. מסות נפלאות הוא חיבר על גדולי ישראל בימי הביניים (ר' יהודה הלוי, הרמב"ם והרמב"ן). בחיבוריו הכוללים תיאר את כלל התופעות ועמד על ההיבטים הרחבים ביותר של ההתפתחות ההיסטורית. אינני יכול בדיוק לקבוע מי נזקק ראשון למונח 'האסכולה הירושלמית' בחקר תולדות

* דברים אלה נשא פרופסור מנחם שטרן ז"ל ביום א, ט"ו בסיוון תשמ"ט (18.6.1989), באולם האקדמיה למדעים שבירושלים. כעבור ימים אחדים הוא נלקח מעמנו ללא עת, בפתאומיות כה מכאיבה. היו אלה דבריו האחרונים שנשא בפני ציבור ראש התורה ההיסטורית הישראלית.

ישראל, ולא ברור לי אם כל מי שנוקק למונח זה התכוון אכן לאותו דבר. זה אחד מאותם מושגים שנולדים כמעט באורח חד-זמני במוחם של אנשים שונים, ואפשר שלא כל ההיסטוריונים שפעלו בירושלים ואף באוניברסיטה העברית יסכימו להיות כלולים באסכולה זו לפי אחת ההגדרות, חוץ מההגדרה הטכנית שאכן ישבו בירושלים ופעלו בה. אך אם ניקח כנקודת-מוצא את ההיסטוריה של עם ישראל בת שלושת הכרכים שחיים הלל היה עורכה, הרי ההגדרה שתחול על כלל המשתתפים, על אף השוני הרב שביניהם, תביא בחשבון את מגמתם לתאר את תולדות ישראל כתולדות אומה חיה (ובכוונה אני נמנע מהמושג אורגניזם חי), על האספקטים השונים והמגוונים של חייה, ולא במוצהר את תולדות היהדות. ללא ספק הכרך השני של הסדרה, הכתוב בידי חיים הלל בן-ששון, פורש יריעה היסטורית רחבה העונה להגדרה הנ"ל.

בימי הביניים היהודיים ראה חיים הלל בן-ששון את התקופה שמתחילה בכיבושי האסלאם ומסתיימת בסוף המאה הי"ז, עם כישלונה של התנועה השבתאית. ואזכיר רק כמה מהערותיו בעניין זה:

אבותינו התחילו להיות ניכרים בעולם שהיה פוליטיאסטי, כיון שהם היו מונותאיסטים. קנאותם, מאבקם ומרידותיהם היו מכוונים נגד קיסריות שהאמינו בריבוי אלים... והנה החל במאה הרביעית עולה ומשתלטת בקיסרות הרומית דת מונותאיסטית – הנצרות. אלוהיה-אלוהינו הוא אל קנא ונוקם ולא ישא אלוהים אחרים על-פניו. הרי זו תמורה עקרונית בגורל אומתנו... ודאי שונה היה יחס האסלאם אל היהודים מיחס הנוצרים אליהם, אך העקרון – אחד הוא ביסודו. זהו עקרון של כנסייה הרואה עצמה אחראית לנשמות היושבים בתחום המלכות... על כל העולם הנושב המוכר לבני איזור הים התיכון השתלטו הדתות המונותאיסטיות... מציאות זו יש בה משום אירוניה ופרדוקס. העולם כיוון במחשבתו, בנוהג חייו ובאידיאלים שלו לרצונם של היהדות והיהודים, ולכן – רע ליהדות וליהודים. מסגרת העולם הזה, הכוחות השליטים בו, היצרים המניעים את בני-האדם, הכנות והצביעות גם יחד – כל אלה ניתנו בדפוסים שנקבעו ביסודם, אם-גם לא בצורתם, בידי היהודים ('ימי הביניים היהודיים – מה הם', רצף ותמורה, תל אביב תשמ"ד, עמ' 361–362).

הרבה נתן דעתו בן-ששון על ההבדל בין ימי הביניים היהודיים לבין ימי הביניים הכלליים. אף על פי כן היה סבור שיש לראות בתקופה זו:

גם אצלנו, גם אצל שאר הדתות המונותאיסטיות, תופעה פסיכית-חברתית אחת, שכן בדורות אלה שולטת האמונה המונותאיסטית בלכותיהם ובמוחותיהם של בני-האדם בעולם שבו יושבים היהודים. לא כל אדם של ימי-הביניים, אילו הכרנוהו... היה מתגלה לפנינו כצדיק. אלא שדבר זה – אין בו כדי לסתור, שתקופה זו היא תקופת שלטון האמונה. כל תקופה – יש לה מוטיב עיוני-פסיכי משלה, שלפיו קובעים בני האדם את עמדתם ולפיו נקבעת גם צביעותם... באותם ימים גם אנשים שרצחו נפש ציוו לקברם אחר מותם בבגדי נזיר... בימי-הביניים אורג האדם את ארג חייו, על הטוב והרע שבהם, על שתי של אמונה. לשמה התפלל, מאימתה צם, לשמה רצח, בשמה פעל ובה חי (שם, עמ' 365).

בכלל הוא נוטה להדגיש את המשותף ואף את המוסר המשותף שבין יהודים ונוצרים. חסידי אשכנז משמיעים ליהודים:

'אם פגעים רעים באים על האדם יחשוב היאך הפרשים עושים, הולכים למלחמה להראות גבורתם, ואין נסים מחרב'... יש המדברים על חומה שהפרידה בימי הביניים בין היהודים לבין העולם שסביבם, וזוהי מליצה שגורה בספרות... אחד הפרדוקסים של ההיסטוריה הוא, שבכמה דברים התקרבו היהודים לעולם שמסביבם דוקא בשעה שהריחוק שביניהם היה עצום. יהודים, נוצרים ומוסלמים נתעצמו אלו עם אלו על דמותה של אותה אלוהות; וכשם שהתנכחו יהודים ונוצרים על אותו פרק שבמקרא, כן חשבו באותן קטיגוריות של מוסר... חסידי אשכנז השכילו להבין למה מקריב אביר נוצרי את עצמו למען אלוהיו, והגמון נוצרי – ניתן לו להבין מה כוחו של חכם יהודי העולה על המוקד בשל אמונתו... היו עקרונות ומעשים משותפים ליהודים, לנוצרים ולמוסלמים, האופפים את הדעות ואת מהלך החיים. בהם נערך מאבקה הגדול של היהדות בימי הביניים על דמותה, על חייה ועל המשכה. היהדות רואה את עצמה כעיר האלוהים (אף מושג זה משותף לנצרות אתנו), הנודדת בגלות וביסורים בעולם של מטה כדי להגשים מתוך יסוריה ובכוחות עצמה את רצון אלוהים השוכן למעלה (שם, עמ' 367–368).

הרבה נושאים בתולדות ישראל זכו להארתו של חיים הלל בן-ששון: יהדות אשכנז בכללותה ובפרטיה, הרפורמציה והיהודים, כרונוגרפיה והתפתחות הקהילה בימי הביניים, קראים, דור גולי-ספרד ותולדות הגדודים העבריים, ועוד כהנה וכהנה. אך נדמה לי שבראש הסולם יש להציב את חקירותיו בתולדות היהודים בפולין – ליטא במוצאי ימי הביניים ובזמן החדש, בדורות שבהם עוצבו דפוסי החיים, התרבות והחברה במרכז היהודי הראשון במעלה בזמן החדש, אירופה המזרחית. ידועה מסתו על ליטא וזרמים בתרבותה, על הבלטת הרציונאליזם, עניין שהיה כה חביב על חיים הלל, ואהבת הלימודים והתורה ללא גבול. ארשה לעצמי להביא כאן ציטטה משל ר' חיים מוולוז'ין, אבי אבותיו, ציטטה שהיתה שגורה בפיו והובאה גם על ידו להמחשת האופי המתנגדי-הליטאי:

וסופר מאדונינו דוד הגאון בעל הטורי זהב (שלא חי בליטא ההיסטורית) שאשה אחת צעקה אליו: 'אהה אדוני והנה בני נחלש למות'. ויאמר לה: 'התחת אלקים אני?', ותאמר: 'אל התורה שבאדוני אני צועקת כי קודשא בריך הוא ואורייתא חד הוא'. ויאמר לה: 'הלא זכות אעשה לך, הדברי תורה שאני עוסק כעת עם תלמידי אני נותן במתנה להילד, אולי בזכותו יחיה, כי בדבר הזה תארכיו ימים כתיב' ('ליטא – מבנה וזרמים בתרבותה', רצף ותמורה, שם, עמ' 267).

חיים הלל כמובן ראה כאן איך נדחים הכריזמה האישית והכוחות העל-טבעיים, כפי שהם משתקפים בסיפורי החסידים, בפני גישתה של ליטא ותורתה. הכרך תרבות וחברה בתולדות-ישראל מכיל מאמרים של טובי החוקרים בתחום זה,

וכלולים בו נושאים מתחומי מחקרו ועיונו של בן-ששון. הוא מייצג את המחקר של דורנו, שתיים-עשרה שנים לאחר פטירתו.

אני מודה לכל אלה שעסקו בכך, לשלושת העורכים, ראובן בונפיל, מנחם בן-ששון ויוסף הקר, ליצחק כהן שהתקין את הדברים והביאם לדפוס, לדפוס 'גרף-חן' שעימד את הספר והדפיסו, ואחרון אחרון לצבי יקותיאל מנהל מרכז שזר שניצח על המלאכה.